

مقدمه، تصحيح و تعليقات

دکتر تقی پورنامداریان، دکتر مصطفی موسوی

- سرشناسه : پورنامداریان، تقی ، ۱۳۲۰ -
Purnamdarian, Taqi
- عنوان قراردادى : مخزن الاسرار، شرح.
- عنوان و نام پدیدآور : مخزن الاسرار/ تقی پورنامداریان، مصطفی موسوی.
- مشخصات نشر : تهران : نشر سخن، ۱۴۰۱.
- مشخصات ظاهری : صد و پنجاه و دو، ۸۹۳ ص.
- شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۲۶۰-۰۹۳-۸
- وضعیت فهرست نویسی : فیبا
- یادداشت : کتابنامه: ص. [۸۷۹]-۸۹۳
- یادداشت : نمایه.
- موضوع : نظامی، الیاس بن یوسف، ۹۵۳۰-۹۶۱۴ق. مخزن الاسرار - مقدمه، تصحیح، تعلیقات
- موضوع : شعر فارسی - قرن ۶ق. - تاریخ و نقد
- موضوع : Persian poetry - 12th century - History and criticism
- موضوع : شعر فارسی - قرن ۶ق.
- موضوع : Persian poetry - 12th century
- شناسه افزوده : نظامی، الیاس بن یوسف، ۹۵۳۰-۹۶۱۴ق. مخزن الاسرار، شرح
- شناسه افزوده : Nezami, Elias-ibn-yusef. Makhzan-al-asrar. Commantries
- رده بندی کنگره : PIR۵۱۳۱ :
- رده بندی دیویی : ۸ / ۲۳ فا :
- شماره کتابشناسی ملی : ۹۰۵۳۷۱۲ :

مخزن الاسرار

حكيم نظامی گنجوی

انتشارات سخن

خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه،

خیابان وحید نظری، شماره ۴۸

فکس: ۶۶۴۰۵۰۶۲

www.sokhanpub.net

E.mail: Sokhanpub@yahoo.com

[Instagram.com/sokhanpublication](https://www.instagram.com/sokhanpublication)

[Telegram.me/sokhanpub](https://t.me/sokhanpub)

مخزن الاسرار

حکیم نظامی گنجوی

مقدمه، تصحیح و تعلیقات:

تقی پورنامداریان، مصطفی موسوی

چاپ اول: ۱۴۰۱

صفحه آرایبی و حروفچینی: محمود خانی

لیتوگرافی: صدف

چاپ: مهارت

تیراژ: ۱۱۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۶۰-۰۹۳-۸

تلفن تماس برای تحویل کتاب در تهران و شهرستان‌ها

۶۶۹۵۳۸۰۴ و ۶۶۹۵۳۸۰۵

فروش آنلاین و پشتیبانی سایت: ۶۶۹۵۲۹۹۶

مخزن الاسرار
حکیم نظامی گنجوی

مقدمه، تصحیح و تعلیقات

مصطفی موسوی

دانشیار دانشگاه تهران

تقی پورنامداریان

استاد پژوهشگاه علوم انسانی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

انتشارات سخن

تقدیم به

همه کسانی که کم و بیش در شناخت نظامی و آثار او
تحقیق کرده‌اند.

فهرست مطالب

پیش‌گفتار.....	یازده
مقدمه.....	سیزده
نسخه‌های مخزن الاسرار.....	سیزده
۱. نسخه کتابخانه ایندیاناپولیس (A).....	سیزده
۲. نسخه انستیتو نسخه‌های خطی شرقی آکادمی علوم روسیه، سنت پترزبورگ (B) پانزده	
۳. نسخه کتابخانه ملی پاریس (C).....	هجده
۴. نسخه کتابخانه دولتی برلین (D).....	بیست
۵. نسخه کتابخانه بادلیان دانشگاه اکسفورد (E).....	بیست و دو
۶. نسخه کتابخانه ملی پاریس (F).....	بیست و چهار
۷. نسخه کتابخانه آیه‌الله مرعشی (G).....	بیست و شش
۸. نسخه سعدلو (H).....	بیست و هشت
۹. نسخه کتابخانه ایاصوفیه (I).....	سی
۱۰. نسخه کتابخانه سنا (J).....	سی و دو
۱۱. نسخه کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران (K).....	سی و چهار
۱۲. نسخه کتابخانه علامه طباطبایی شیراز (L).....	سی و شش
۱۳. نسخه آستان قدس (M).....	سی و هشت
روش تصحیح.....	چهل و هفت
نام و لقب نظامی.....	چهل و نه

عصر و محل زندگی نظامی	پنجاه و چهار
آثار نظامی	شصت
ولادت و وفات وی	شصت
زبان نظامی	نود و چهار
ساختار و سبک مخزن الاسرار	یکصد و هشت
عقاید اهل عصر	یکصد و چهل و نه
کتاب مخزن الاسرار	۱
مناجات اول	۶
مناجات دوم	۹
در نبوت محمد علیه السّلم	۱۱
در معراج سید علیه السلام	۱۴
نعت اول	۲۰
نعت دوم	۲۲
نعت سیوم	۲۵
نعت چهارم	۲۸
در مدح ملک بهرام شاه بن مسعود	۳۱
در خطاب زمین بوس	۳۴
در فضیلت سخن	۳۷
در مرتبه سخن منظوم	۴۰
در مطالبت حقایق	۴۶
خلوت اول	۵۳
خلوت دوم	۶۳
مقاله اول	۷۲
حکایت	۷۸
مقاله دوم	۸۰
حکایت	۸۴
مقاله سیم	۸۸
حکایت	۹۲

۹۴	مقاله چهارم
۹۶	حکایت
۹۹	مقاله پنجم
۱۰۳	حکایت
۱۰۵	مقاله ششم
۱۰۸	حکایت
۱۱۲	مقاله هفتم
۱۱۶	حکایت
۱۱۸	مقاله هشتم
۱۲۲	حکایت
۱۲۳	مقاله نهم
۱۲۸	حکایت
۱۲۹	مقاله دهم
۱۳۴	حکایت
۱۳۵	مقاله یازدهم
۱۳۸	حکایت
۱۴۰	مقاله دوازدهم
۱۴۳	حکایت
۱۴۶	مقاله سیزدهم
۱۴۸	حکایت
۱۵۲	مقاله چهاردهم
۱۵۶	حکایت
۱۵۸	مقاله پانزدهم
۱۶۲	حکایت
۱۶۴	مقاله شانزدهم
۱۶۸	حکایت
۱۶۹	مقاله هفدهم
۱۷۴	حکایت

۱۷۵	مقاله هشدهم
۱۷۸	حکایت
۱۸۲	مقاله نوزدهم
۱۸۷	حکایت
۱۸۹	مقاله بیستم
۱۹۳	حکایت
۱۹۵	در مدح پادشاه سعید بهرام شاه
۱۹۹	در ختم کتاب
۲۰۳	شرح ابیات
۶۶۹	نمایه ها
۶۷۱	آیات قرآن
۶۷۹	احادیث و اقوال بزرگان و امثال عربی
۶۸۵	فهرست ترکیبات دستوری
۷۰۳	فهرست ترکیبات تصویری
۷۲۹	ابیات فارسی
۷۶۱	ابیات عربی
۷۶۳	نام کسان
۷۷۱	اقوام، گروه ها و طوایف
۷۷۵	نام جای ها
۷۷۹	کتاب ها
۷۸۹	اصطلاحات و مفاهیم
۸۱۳	کلمات، اصطلاحات و عبارات شرح شده
۸۷۹	فهرست منابع

پیش‌گفتار

کار تصحیح و شرح مخزن الاسرار یا به عبارت دقیق‌تر *خمسه نظامی* را به پیشنهاد شرکت انتشارات علمی و فرهنگی در سال ۱۳۸۲ آغاز کردیم. چند سالی به تهیه نسخه‌ها و استنساخ گذشت و از سال ۱۳۸۶ مقابله و شرح را آغاز کردیم. در حین کار نسخه‌های جدیدی شناخته شد که تهیه آن‌ها در روند کار مقابله و شرح بارها اختلال ایجاد کرد و زمان مقابله و شرح را طولانی کرد. در سال ۱۳۸۹ هم که به سببی تصمیم به نشرگزیده *مخزن الاسرار* گرفته بودیم، مقدمات آن به نوبه خود به طولانی تر شدن زمان کار انجامید. در پی نشرگزیده، مسائلی پیش آمد که از ادامه کار با انتشارات علمی و فرهنگی منصرف شدیم و چاپ دوم گزیده را به ناشر دیگری سپردیم. تغییر و تحولات مدیریتی انتشارات یادشده و پیشنهادهای دیگر سبب شد انتشار این اثر را به پژوهشگاه علوم انسانی و انتشارات سخن واگذار کنیم.

در این تصحیح از ۱۳ نسخه استفاده کرده‌ایم که براساس تاریخ کتابت آن‌ها یا براساس برآورد ما مربوط به پیش از قرن نهم هجری اند. از لحاظ تعداد نسخه‌ها و ترتیب تاریخی نسخه‌ها و نیز نسخ قدیم‌تر - که تا اکنون در دسترس سایر مصححان نبوده است - می‌توان ادعا کرد که این تصحیح مزیتی بر تصحیح‌های پیشین دارد.

در شرح ابیات نیز کوشیده‌ایم تا آن‌جا که لازم است مشکلات ابیات را چه در حد مفردات لغات و ترکیبات و چه در صورت لزوم معنی ابیات روشن کنیم و حتی المقدور از بیان مسائل نامربوط به ابیات پرهیز کنیم و از بیان مشکلات چشم‌پوشی نکنیم. در پایان کتاب فهرست‌های متعددی افزوده شده است تا کار استفاده‌کنندگان از کتاب و پژوهشگران را آسان کند.

بر خود فرض می‌دانیم از مسئولان محترم دانشگاه تهران و پژوهشگاه علوم انسانی تشکر کنیم که پنج‌شنبه‌های آرامی را در اختیار ما گذاشتند.

فراهم کردن نسخه‌های *مخزن الاسرار* و *خمسه دشواری‌های خاص خود را داشت و بدون یاری دوستان ممکن نبود. زیرا کس نسخه *خمسه نظامی* مورخ ۷۷۳ متعلق به کتابخانه آیه‌الله*

مرعشی به یاری دوست عزیز جناب آقای دکتر جواد بشری فراهم شد و بعدها دوست عزیز جناب آقای رضا زنگنه تصویر رنگی با کیفیت بسیار خوبی از این نسخه را در اختیار ما قرار دادند. تصویر خمسه نسخه مورخ ۷۷۷ کتابخانه دانشگاه سنت پترزبورگ به همت دوست عزیز جناب آقای دکتر گودرز رشتیانی فراهم آمد. آگاهی از نسخه مورخ ۷۱۰ مخزن الاسرار را وام‌دار آقای دکتر محمد افشین‌وفایی و آقای ارحام مرادی هستیم.^۱ تهیه تصویر خمسه نسخه مورخ ۷۶۴-۷۶۵ کتابخانه برلین را نیز مدیون دوست عزیز جناب آقای ارحام مرادی دانشجوی دوره دکتری ایران‌شناسی دانشگاه ماربورگ هستیم که از طریق دوست و همکار گرامی آقای دکتر محمد افشین‌وفایی به دستمان رساندند. تصویر خمسه نسخه مورخ ۸۰۲ شیراز نیز به اهتمام آقای مرادی فراهم شده‌بود. تصاویر برگ‌های پایانی این نسخه به همت سرکار خانم دکتر بهدخت نژادحقیقی فراهم شد. آقای دکتر جواد بشری، دکتر محمد افشین‌وفایی و دوست نسخه‌پژوه و عزیز جناب آقای علی صفری آق‌قلعه تصویر چندین نسخه از جمله نسخه‌هایی با تاریخ‌های پس از ۸۰۰ هجری را در اختیارمان گذاشتند. جناب آقای دکتر علی میرانصاری برای تهیه تصویر مخزن الاسرار نسخه مورخ ۶۳۷ متعلق به کتابخانه ایندیاناپولیس ما را مرهون زحمات خود نمودند. دست‌یابی به میکروفیلم نسخه‌های خمسه نظامی متعلق به کتابخانه ملی پاریس را مرهون الطاف هنرمند محترم خانم دکتر بیتا بهارمست و خانم دکتر ریحانه حجت‌الاسلامی هستیم. به لطف دوست عزیز جناب آقای نادر مطلبی کاشانی میکروفیلم‌های نسخه‌های کتابخانه ملی پاریس و کتابخانه بادلیان در کتابخانه مجلس به فایل‌های دیجیتال تبدیل شد. جناب آقای صفری آق‌قلعه فایل تصاویر واضح و رنگی نسخه‌های کتابخانه ملی پاریس را سخاوتمندانه در اختیار ما گذاشتند. زبان قاصر از سپاس‌گزاری از این عزیزان است.

در مقابله بخشی از نسخه‌های پاریس ۷۶۳ و ۷۶۷، بادلیان ۷۶۶ و ۷۷۳ مرعشی از لطف و یاری و دقت‌های دوست عزیز جناب آقای مسعود راستی‌پور بهره‌مند شدیم. در مقابله نسخه ۷۷۳ مرعشی نیز دوست و همکار عزیز جناب آقای دکتر وحید عیدگاه به ما یاری رساندند. نمونه‌خوانی بخشی از شرح (تا بیت ۴۰۰ برای چاپ گزیده) را سرکار خانم دکتر لیلیاکشانی انجام دادند. از همه این عزیزان سپاس‌ها داریم.

مقدمه

نسخه‌های مخزن الاسرار

• در انتخاب نسخه‌ها با ملاحظه نسخه‌های فراوان موجود، بنا را بر این گذاشتیم که تنها از نسخه‌هایی استفاده کنیم که تاریخ کتابت آن‌ها نهایتاً تا آخر قرن هشتم هجری باشد. نسخه‌های متأخر که شمارشان نیز بسیار است هم افزوده‌های بسیاری دارند و هم در ضبط‌ها بی‌دقت یا کم‌دقت‌اند.

• نشانه نسخه‌ها را با رعایت ترتیب تاریخی آن‌ها با ترتیب حروف الفبای انگلیسی نشان داده‌ایم تا ضمن تمایز از حروف فارسی ضبط نسخه‌بدل‌ها در پاورقی، نشان‌دهنده تقدم و تأخر آن‌ها نیز باشد.

رتبه نسخه‌های بدون تاریخ یا با تاریخ مشکوک را با تشخیص خودمان از اعتبار نسخه، تعیین کرده‌ایم.

۱. نسخه کتابخانه ایندیآفیس (A) با شماره 1444

این نسخه در مجموعه‌ای شامل مخزن الاسرار، آثار خواجه عبدالله انصاری، سنایی غزنوی، عطار نیشابوری و... است. در مجموعه مخزن الاسرار پس از منطق‌الطیر عطار و پیش از منظومه‌ای با عنوان «نسیم الصبا الی الصبا» قرار گرفته است.

خط: نسخ خوانا و پخته.

کاتب: فضل‌الله بن محمد بن عمر بن عثمان بن عثمان بن محمود بن احمد بن الحسن بن هارون الصوفی.

تاریخ کتابت: ربیع الآخر ۶۳۷ هجری.

اندازه: ۲۳/۵ × ۱۵/۵ سانتیمتر.

با این‌که مخزن الاسرار در اواخر کتاب قرار گرفته برگه‌ها را از عدد یک شماره‌گذاری کرده‌اند. از برگ ۱ تا ۲۴. هر صفحه ۴ ستون و هر ستون ۲۵ سطر دارد. تمام صفحات با شنگرف جدول‌بندی شده‌است.

عنوان نسخه در همان صفحه آخر منطق الطیر، پایین صفحه، با زر نوشته شده: کتاب مخزن الاسرار. در کنار عنوان، مهر مالکیت نسخه دیده می‌شود که البته خوانا نیست چون مهر دیگری روی آن زده‌اند. عنوان در سطر بعد با همان قلم و به زر، ادامه دارد: «از گفتار نظامی کنجه رحمة الله علیه و نور قبره».

معلوم است که کاتب حرفه‌ای نبوده و عنوان‌ها در متن به جای وسط صفحه (ستون‌های ۲ و ۳)، در ستون‌های ۱ و ۲ و ۳ و ۴ نیز آمده. در کل نسخه آراسته‌ای نیست.

تاریخ کتابت مخزن در پایان منظومه درگ ۲۴ ر، پایین صفحه آمده: ربیع‌الآخر ۶۳۷ و همان مهر مالکیت ابتدای منظومه، این‌جا هم دیده می‌شود که به همان صورت دو مهر روی هم زده شده.

منطق الطیر عطار که پیش از مخزن آمده نیز به خط همین کاتب است (فضل‌الله بن... الصوفی) و تاریخ «فی شهر صفر من سنه سبع و ثلثین و ستمایه» (صفر ۶۳۷) در آخر آن (در دو ستون کناری) آمده‌است. همین جا بین دو ستون، نام مالک نسخه آمده: محمد بن منصور بن محمد بن منصور بن احمد که در تاریخ فروردین ۶۴۶ نسخه را خریداری کرده‌است. پیش از انجامه شش بیت پایانی حکایت بوسعید در حمام آمده و بیت «افرین جان افرین باک را / انک جان بخشید و ایمان خاک را» آخرین بیت منطق الطیر است.

کاغذ این نسخه کهنه و فرسوده می‌نماید. در حاشیه‌ها و جاهایی در متن، کاغذ فرسوده شده و از بین رفته و با کاغذ سفید جدید ترمیم شده‌است. صفحات زوج رکابه دارد. در بعضی صفحات به خط کاتب و مواردی اندک به خط جدید غالباً در حد یک یا دو کلمه و گاه در حد یک مصراع اصلاحاتی در حاشیه به چشم می‌خورد که یا کلمه‌ای جافتاده‌است یا به علت آسیب‌دیدگی متن، ناخوانا شده‌است. اصلاح از نوع اخیر به خط جدید است.

رسم الخط:

«پ» در اکثر موارد «ب» با یک نقطه ضبط شده اما «پ» با سه نقطه هم در نسخه دیده می‌شود.

«ج» همه جا «ج» با یک نقطه ضبط شده است.

ذال فارسی معجمه در نسخه رعایت شده است.

نشانهٔ مد «ر» در نسخه دیده نمی شود.

در کلمات مختوم به (â) و (î) به هنگام اضافه، «ی» به صورت همزهء نوشته شده است.

کسرهٔ پس از هجای کشیدهٔ «ای» (î) به صورت همزه روی «ی» ضبط شده است: روشنی

صدای «ای/یی» حتی در یک بیت به دو صورت ضبط شده: توء / تویی «در همه فن صاحب

یک فن توء / جان دو عالم بیکی تن تویی» (گ ۵ ر)

در موردی به جای «ای/یی» به همزه «أ» اکتفا شده است: سرخ سواری به ادب بیش او / لعل

قباً ظفراندیش او. (گ ۷ ر)

«که، چه» در اغلب موارد «کی، جی» ضبط شده است.

«آنچه و آنکه» به صورت «انج و انک» ضبط شده است.

«ه، هاء صفت مفعولی در ماضی نقلی سوم شخص مفرد بنا بر اقتضای وزن غالباً حذف

شده است: «نمردست» (گ ۲ ر).

در نسخه «حیاه، حیوه، صورة، ناحیت و ناحیه» در کنار «حیات، صورت و ناحیه» ضبط

شده است.

نسخه ضبطهای خاص هم دارد:

«شفی جوی» به جای «شفاجوی» (گ ۴ ر)

«کرده یم» به جای «کرده ام»: من که از ان شب صفتی کرده یم / ان صفت از معرفتی کرده یم (گ

۹ پ).

«خرشید» به جای «خورشید» (همه جا)

کاتب در مجموع در گذاشتن نقطه‌ها امساک می کند.

۲. نسخهٔ انستیتو نسخه‌های خطی شرقی آکادمی علوم روسیه، سنت پترزبورگ (B) با

شمارهٔ C1102

خط: نسخ پخته خوانا.

کاتب: محمد بن القریش بن محمد الحسنی الطباطبا الاصفهانی.

تاریخ کتابت: ۱۶ صفر ۷۱۰ هجری.

اندازه: ۱۲ × ۲۳ سم.

این نسخه متعلق به رضاقلی خان هدایت بوده است.

در آغاز این نسخه درگ ۲۱۳ ر به خط کهنه بیتی آمده: «هرکه او نیک می‌کند یا بد / نیک و بد هرچه میکند یابد» و زیر آن عنوان «کتاب مخزن الاسرار از گفتار حواحه نظامی علیه رحمه» (جز «کتاب مخزن» بقیه بی نقطه) آمده است. در ادامه عنوان (در سطر زیر آن) یادداشتی به خط مالک آمده است:

«و سایر مثنویات که درین رساله است در طهران بمایعه شده و از تاریخ کتابت این کتاب بانصد و بنحاه و کسری گذاشته است و چندین نفر چون من هر روزی ادعای ملکیت این کتاب را داشته‌اند و همه رفته‌اند و آن را بدیکری گذاشته‌اند لهذا چندروزی بعاریت با ماست و انا العبد الفقیر رضاقلی متخلص بهدایت تحریرا فی ربیع الثانی فی طهران سنه ۱۲۵۸» زیر این عبارت مهر مالک نقش شده: «لااله الاالله الملك الحق المبين عبده رضاقلی ۱۲۶۹»

عنوان‌ها قدری درشت‌تر نوشته شده‌اند و بالای غالب عنوان‌ها خطی شنگرفی برای جداکردن عنوان از ابیات پیش از آن رسم شده، چند عنوان در اواخر با شنگرف نوشته شده است. هیچ‌تزیینی در آغاز و پایان منظومه و نیز در حاشیه و... دیده نمی‌شود.

در این مجموعه، مخزن الاسرار در ۸۶ برگ، هر صفحه به تناوب شامل ۱۲ یا ۱۳ بیت است که از گ ۲۱۳ پ آغاز و درگ ۲۹۹ پ به پایان می‌رسد.

پس از انجامه باز به خط مالک آمده: «بتاریخ شهر ربیع الثانی سنه ۱۲۵۸ در طهران بمایعه حقیر... رضاقلی درآمد» و زیر آن همان مهر گ ۲۱۳ ر نقش شده است. در صفحه پس از انجامه، عنوان نسخه بعدی آمده است: «اختیارات من اسرارنامه ملک الشعرا فریدالدین عطار رحمه الله علیه»

زیر این عنوان باز مهر رضاقلی خان هدایت نقش بسته و زیر مهر به خطی جدید نوشته شده: «بعد از انشاء صحایف و ثناء محمدی الحمدلله الدی اذهب عنا الحرن»

صفحات زوج رکابه دارد.

تصحیحاتی چند در حاشیه به خط کاتب دیده می‌شود. چند مورد هم تصحیحات و بیت‌های افزوده به خط جدید در حاشیه به چشم می‌خورد.

برای اطلاعات بیشتر درباره این نسخه ← «در حاشیه ایرانشناسی (۳)».

رسم الخط:

پ غالباً با یک نقطه و گاه با سه نقطه نوشته شده است و البته گاهی بی نقطه.

چ همه جا ج (با یک نقطه) ثبت شده.

هیچ جا سرکش ک به کلمه نچسبیده.

«آنچه و آنکه» به صورت «آنچ و آنک» ثبت شده.

«ه، ه» هاء صفت مفعولی در ماضی نقلی سوم شخص مفرد بنا بر اقتضای وزن غالباً حذف

شده است: مه که نکین دان زبرجد شدست / خاتم او مهر محمد سدست (گ ۲۱۸ ر)

در مواردی حرف پیش از ک، به جای سرکش کاف نشسته است: ن، ف، ب به

جای سرکش نوشته شده. مشکل این حرف نکردند حل [تصویر] (گ ۲۱۴ ر)

منبر نه پایه بهم برفکن [تصویر] (گ ۲۱۶ ر) چون در تو حلقه بکوش توائم

[تصویر] (گ ۲۱۷ ر)؛ درگذر از کار و کرانی مکن [تصویر] (گ ۲۵۸ پ) کر نفسش

کرم روی هم نکرد / یک نفس از کرم روی کم نکرد [تصویر] (گ ۲۳۳ پ) «ی» (بسه جای

کسره) پس از کلمات مختوم به مصوت‌های بلند اغلب به صورت همزه/یای نیمه ضبط شده:

مقرعه کم زن که فرس بآ تست (گ ۲۳۴ ر)؛ روه خود از عالمیان تافتم (گ ۲۳۶ ر)

در کلمات مختوم به های غیر ملفوظ به هنگام اضافه شدن به کلمه‌ای دیگر و نیز در مواردی

که به کلمه دیگر اضافه نشده روی «ه» همزه گذاشته شده: حله کر خاک و حلی بنداب (گ ۲۱۳ پ)

(پ) مهره کش رشته یکتاء عقل (گ ۲۱۳ پ)

«بی» پس از مصوت بلند «â» و «û» به صورت همزه/یای نیمه ثبت شده: لعل قباء ظفراندیش

او (گ ۲۳۶ ر) قبایی

در مواردی روی های ملفوظ در پایان کلمه هنگام اضافه همزه گذاشته است: صدرنشین کشته

شہ نیم‌روز (گ ۲۳۶ ر)

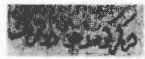
تای گرد «ة» در مواردی به تای کشیده تبدیل شده: هست در این دایره لاژورد / مرتبت مرد

بمقدار مرد (گ ۲۵۴ ر)

همزه به جای ی، «ائم» به جای «ایم» ضبط شده: چون در تو حلقه بکوش توائم (گ ۲۱۷ ر)

«که» در مواردی «کی» ضبط شده: شک نه بدان شد که عدم هیچ نیست / شک به وجودست

کی هم هیچ نیست (گ ۲۶۸ پ)

گاهی «که» به صورت (گ ۲۵۶ پ) نوشته شده.
 «ر» پس از «د» گاه متصل به «د» نوشته شده: (گ ۲۵۶ پ)
 گاه دو کلمه به هم چسبیده نوشته شده مانند کهست = که هست. (گ ۲۱۴ ر)
 مصوت بلند «آ» چه در ابتدا و چه در وسط کلمات وقتی به حروف دیگر نچسبیده، غالباً به صورت (گ ۲۴۴ پ او / جانرا) و هنگامی که به حروف دیگر می چسبد گاه به صورت (یاره / ساعد) نوشته شده است.
 کاتب در گذاشتن نقطه های کلمات بسیار ممسک است.
 با وجود قدمت بیشتر، در مجموع این نسخه بهتر از نسخه ۷۶۳ پاریس (نسخه اساس) نیست.

۳. نسخه کتابخانه ملی پاریس (C) با شماره: SUPPL PERS. 1817

شامل خمسه در ۲۰۷ برگ.

خط: نستعلیق.

کاتب: احمد بن الحسین بن سانه (درگ ۶۴ ر انجامة خسرو و شیرین).

تاریخ کتابت: ۹ ربیع الاول ۷۶۳ هجری.

عبارت «تذکره لطفعلی بیگ آذر آتش قده» در صفحه آستربردرقه و نام شهر «بورسه» درگ ۶۴

پ و... حاکی از این است که نسخه مدتی در ترکیه نگه داری می شده است.

مخزن الاسرار درگ ۱ پ آغاز می شود که شامل ۱۷ برگ (۳۲ صفحه) است. جز در صفحه

نخست هر صفحه ۳۵ سطر در چهار ستون دارد.

صفحه آغازین سرلوح و تذهیب دارد که بخشی از آن ها آسیب دیده است. در کتیبه به خط

کوفی تزئینی نوشته شده: «و لذكر الله اعلى» بخشی از صفحه آسیب دیده و مجموعاً ۱۰ بیت از

ستون های ۲ و ۳ و ۴ با خط نستعلیق خوب بازنویسی شده است. عبارت کتیبه در پایین صفحه

به علت آسیب دیدگی، خوانا نیست.

عنوان ها در وسط صفحه (ستون های ۲ و ۳) داخل جدول و با شنگرف نوشته شده و به خط

جدید با مرکب مشکی تکمیل شده است.

صفحات زوج رکابه دارد (جز در برگ هایی که متن و حاشیه شده).

درگ ۴ ر: یک بیت در حاشیه افزوده شده و درگ ۱۲ ر، ۱۳ ر و ۱۴ ر هر کدام دو بیت و در

گ ۱۴ پ یک بیت و گ ۱۵ ر هفت بیت و گ ۱۶ پ چهار بیت به خطی نو و متأخر افزوده دارد. تعداد ابیات در ص نخست ۴۲ بیت و در صفحات بعد ۶۶ و ۶۸ بیت است و در مجموع این نسخه مخزن الاسرار ۲۰۸۲ بیت دارد.

انجامه مخزن در گ ۱۵ ر آمده، در طرف راست انجامه مهری نقش شده «امر سلطان ابراهیم علی...» و طرف چپ انجامه مهر مقابله و تصحیح «صح ابراهیم» که این دومی در گ ۶۴ ر زیر انجامه خسرو و شیرین نیز به چشم می خورد.

در گ ۶۴ پ نام مالک احتمالی نسخه «ابن عماد بن فتح الله الغ بیک المحوی» آمده که تاریخ «نهم... ۹۱۳ بورسه» ذیل آن درج شده است.

در گ ۶۵ ر ذیل بیتی از قاضی عیسی «هرکز حسد نبردم بر منصبی و مالی / الا کسی که دیده باکلرخی وصالی» تاریخ ۹۱۴ ثبت شده.

در گ ۹۶ ر مهری به چشم می خورد شامل دو دایره، در دایره میانی «جواد. مهدی» نوشته شده و در دایره بزرگ «باقر. جعفر. موسی. رضا. نقی. تقی. حسین.» و چند کلمه دیگر که خواننده نمی شود ولی می شود حدس زد که «علی. حسن. حسین. علی» باشد (نام ۱۲ امام).

در گ ۹۸ پ در طرف راست انجامه لیلی و مجنون مهر مقابله «صح ابراهیم ۱۲۳۴» و در طرف چپ آن مهر «امر ابراهیم سلطان علی ۱۲۳۴» نقش بسته است.

در گ ۱۱۳ پ مهری در گوشه سمت راست بالای صفحه نقش بسته که خوانا نیست اما مشابه مهر گ ۱۳ پ است. در حاشیه همین صفحه به خط تعلیق بیتی از حافظ نوشته شده «از صدای سخن عشق ندیدم خوشتر یادکاری که درین کنبد دوار بماند» و زیر آن تاریخ ۹۱۴ آمده با نوشته ای «... ختم بالخیر و... بتاریخ ۴ صفر سنه ۹۱۴» که احتمالاً نوشته مالک نسخه باشد.

رسم الخط:

ذال فارسی در بسیاری جاها دیده می شود.

کاتب «آنک و آنج» را به جای «آنکه و آنچه» می نویسد.

به جای یای بدل از کسره پس از مصوت بلند آ همزه می گذارد: «غوغاء» به جای «غوغای»

(گ ۱۲ ر)

به جای «ای» پس از کلمات مختوم به های غیر ملفوظ، همزه می گذارد: مرحله به جای

مرحله‌ای (گ ۱۲ پ)؛ چشمه‌ء به جای چشمه‌ای (گ ۱۲ پ)
 به جای «ی» بدل از کسره در انتهای کلمات مختوم به مصوت، همزه می‌گذارد: توء به جای
 توی (گ ۱۲ پ)
 همزه زاید هم در مواردی دیده می‌شود، «دایره‌ء» به جای دایره: نقطهٔ نه دایرهٔ بهرام‌شاه
 (گ ۳ ر)

«ج» تقریباً همه جا «ح» (با یک نقطه) ثبت شده گاهی به ندرت با سه نقطه.
 «پ» در مواردی ب (با یک نقطه) ضبط شده و در مواردی با سه نقطه: خلوتی پرده‌ء اسرار
 شو (گ ۲ پ)؛ بیکر آن قوم (گ ۲ پ)
 سرکش کاف و گاف در مواردی به شکل همزه در آمده است: دید بجشمی له خیالش نبود؛ لو
 عرض و حوهر ازان سوتر ست؛ لوری انلس که بدیدن نلفت (گ ۲ ر)
 در موارد زیادی هم روی سرکش کاف این همزه دیده می‌شود: پای عدم در عدم اواره کن /
 دست فنا را بفنا یاره کن؛ خیز و به از جرخ مداری بکن / لونلند کار توکاری بکن (گ ۳ ر)
 کاتب چندان پایبند ضبط نقطه‌های کلمات نیست اما در گذاشتن تشدید دقت دارد.

۴. نسخهٔ کتابخانهٔ دولتی برلین (D) با شمارهٔ Ms. Or. Minut. 35

خمسۀ نظامی در ۲۶۴ برگ.

خط: نسخ واضح و خوانا.

کاتب: مسعود بن سلمان بن کمال کریم (گ ۲۶۴ ر).

تاریخ کتابت: دههٔ دوم جمادی‌الآخر ۷۶۴ هجری (مخزن) و بقیهٔ منظومه‌ها: ۷۶۵.

محل کتابت: دارالملک شیراز.

اندازه: ۱۱/۵ × ۲۴/۵ سم.

گ ۴۴ پ: انجامةٔ مخزن (در حاشیه) «فی عشر الثانی من سهر جمادی الاخر لسنه لرباع

وستین وسبعمایه الهجریه النبویه...»

درگ ۲۶۹ با مداد نوشته شده: خمسۀ نظامی ۴ تومان

نسخه درگ ۱ پ با منظومهٔ خسرو و شیرین در متن و مخزن الاسرار در حاشیه آغاز می‌شود.

سرلوح آغازین طرح نسبتاً ساده‌ای دارد و چندان پرکار و استادانه نیست.

تمام صفحات با طلا و سنگرف و لاجورد جدول کشی شده است. در هر صفحه دو ستون در

وسط (خسرو و شیرین) و در حاشیه سه طرف (بالا، کنار، پایین) مخزن‌الاسرار نوشته شده است. متن به تناوب ۲۸ و ۲۹ سطر و حاشیه (مخزن) ۲۰ و ۲۱ سطر است. عنوان‌ها همه با زر نوشته شده‌اند. کرم خوردگی‌های اندکی در برگ‌ها (حاشیه و متن) به چشم می‌خورد که چندان لطمه‌ای به نوشته‌ها نرسانده است.

آثار آبدیدگی در سمت بالای عطف کتاب به چشم می‌خورد. نسخه بین برگ ۵ و ۶، ده برگ افتادگی دارد. ۴۵۸ بیت مخزن‌الاسرار (بیت‌های ۱۴۲ تا ۵۵۹ و ۲۱۵۴ تا ۲۱۹۳ همین چاپ) و حدود ۶۴۰ بیت از خسرو و شیرین از نسخه ساقط شده است. علاوه بر این، مخزن ۷۴ بیت، بیت‌های ۵۶۲ تا ۶۳۴ چاپ ما را ندارد. درگ ۲۶۹ ردو مهر در پایین صفحه به چشم می‌خورد که هر دو یکی است: «عبدہ میرزاخان ۱۲۷۰»

در مواردی اندک (تاگ ۴۳ پ) اصلاحاتی به خط جدید در حاشیه دیده می‌شود. درگ ۳۹ ر معنی لغتی را از برهان قاطع در حاشیه نوشته‌اند.

رسم الخط:

کاتب از گذاشتن علامت مد «ـ» روی الف امساک کلی دارد.

«پ» گاهی با سه نقطه و گاه با یک نقطه ضبط شده است.

«ج» بیشتر با یک نقطه و گاه با سه نقطه ضبط شده است.

ذال فارسی در موارد بسیاری به چشم می‌خورد.

کاتب در ضبط «ی» دقت ندارد. در موارد بسیاری یای پس از مصوت بلند «â» را «ئی» ثبت کرده است.

«بیش بقائی» به جای «بیش بقای»، «پرده کشائی» به جای «پرده گشای» (گ ۱ پ)

در موارد بسیاری روی‌های غیر ملفوظ در آخر کلمه که اضافه نشده همزه گذاشته مانند «سبزه

و من» (گ ۸ ر)، «ناله و اشک» (گ ۸ پ). شاید هم «ه و» را «ئ» خوانده است: (سبزه یو من، ناله

یو اشک)

در مواردی از گذاشتن همزه بدل از ای/ئی روی‌های غیر ملفوظ در آخر کلمه غفلت می‌کند.

«داده» به جای «داده‌ای» (گ ۴ ر) «نوازنده، سازنده» به جای «نوازنده‌ای، سازنده‌ای». (گ ۴ پ)

در موارد بسیاری به جای «ای» نکره، روی‌های آخر کلمه همزه گذاشته است: محرم این پرده

نه زینهار (گ ۶ پ) (= محرم... نه‌ای)

در موارد بسیاری های غیر ملفوظ در آخر کلمه را به هنگام اضافه شدن به یای مصدری حفظ می‌کند و گاهی حذف می‌کند مانند برده‌کی، برورده‌کی (گ ۱ پ، گ ۵ پ) و نیز بردکی های غیر ملفوظ را پیش از «ها» نشانه جمع حذف می‌کند: «خواستها» (= خواسته‌ها) (گ ۶ پ)

«ه» هاء صفت مفعولی در ماضی نقلی سوم شخص مفرد بنا بر اقتضای وزن غالباً حذف شده است: «شدست، نبردست، نسپردست، نهادست» (گ ۳۱ پ، گ ۳۹ پ).
 «ب» در ابتدای فعل امر/ مضارع را گاه چسبیده به فعل و گاه جدا نوشته است: هم تو ببخشا و به بخش ای کریم (گ ۴ پ)

حیات را حیوة ضبط کرده است و قوت را قوة. قوة کوهی ز غباری مخواه (گ ۳۷ ر)
 ضبط‌های نادر نیز دارد: غاره تیانی (گ ۴۰ پ) «سنکریخت» (گ ۲ پ) به جای سنگ ریخت؛ «بفرسنگداشت، تنکداشت» (گ ۶ ر) به جای به فرسنگ داشت، تنگ داشت.
 خورشید همه جا «خرشید» ضبط شده است.
 عذرپریرنده (گ ۲ ر) به جای عذرپذیرنده ضبط شده است (ظ: عذرپذیرنده)

۵. نسخه کتابخانه بادلیان دانشگاه اکسفورد (E) با شماره Ms. Ous. 274 & Ms. Ous. 275 شامل خمسه در دو مجلد به ترتیب ۱۴۱ و ۱۵۳ برگ. مجلد نخست شامل مخزن الاسرار، خسرو و شیرین و لیلی و مجنون است و مجلد دوم شامل هفت پیکر، شرف‌نامه و خردنامه. خط: نستعلیق.

کاتب: احمد بن الحسین بن سانه (گ ۱۴۱ پ، انجامه لیلی و مجنون).
 تاریخ کتابت: ۷۶۶ هجری.

مخزن الاسرار در ۲۵ برگ (صفحه ۱ تا ۴۸)، جز دو صفحه نخست، هر صفحه ۲۴ سطر در چهار ستون دارد. مخزن الاسرار در این نسخه در مجموع شامل ۲۱۸۵ بیت است.
 در چهار صفحه پیش از متن مخزن در مجلد نخست و نیز در صفحه پیش از متن هفت پیکر در مجلد دوم به انگلیسی و فارسی عنوان نسخه، نام منظومه‌ها، شماره برگ آغاز و انجام‌ها، تاریخ سرودن و تاریخ کتابت آن‌ها را نوشته‌اند.

شماره صفحات در گوشه سمت راست بالای صفحات زوج درج شده که البته شماره‌ها را از

صفحه زوج شروع کرده‌اند یعنی شماره ۱ در صفحه زوج درج شده. صفحات هر منظومه را از ۱ شماره‌گذاری کرده‌اند. ظاهراً نسخه به صورت معمولی هم شماره‌گذاری شده بوده که در بعضی صفحات (خصوصاً اواخر لیلی و مجنون) آثار آن به چشم می‌خورد. صفحات منظومه‌ها جدول کشی شده‌اند.

صفحات زوج رکابه دارد:

پیش از ص ۱ در وسط صفحه طرحی ترنج‌گونه نقش شده شامل خطبه‌ای به عربی به خط ثلث و نسبتاً درشت که خوانا نیست.

انجامه مخزن نام کاتب و تاریخ کتابت ندارد اما در انجامه منظومه‌های دیگر تاریخ کتابت و نام کاتب قید شده‌است. کاتب این نسخه همان کاتب نسخه ۷۶۳ پاریس است.

صفحات ۱۸-۳۳ و ۴۰-۵۰ نونویس است به خط نستعلیق خوب. صفحات آغازین خسرو و شیرین (۱-۲۱) نیز به همین خط جدید است. در جاهای دیگر نسخه نیز (با همین خط) صفحاتی نونویس شده‌است. با توجه به یک‌دست بودن عنوان‌ها در بخش‌های کهنه و نونویس نسخه، احتمالاً بخش نونویس از روی اصل نسخه رونویسی شده باشد نه از نسخه‌های دیگر. در برخی صفحات ابیاتی در حاشیه به خط جدید افزوده شده که مجموعاً به ۱۵ بیت نمی‌رسد.

در این نسخه عناوین نسبتاً کوتاه است و برای حکایت‌ها هم تنها به عنوان «حکایت» اکتفا شده‌است.

سرلوحه نسبتاً ساده‌ای در آغاز منظومه‌ها به چشم می‌خورد. عنوان‌ها در تصویر سیاه سفید کم‌رنگ‌اند و به نظر می‌رسد که با شنگرف نوشته شده باشند.

رسم الخط:

ذال فارسی در مواردی به چشم می‌خورد: کسوت حان داذ تن آب را؛ ترک ادب بوذ ادب

کردمش (گ ۲ ر)

«پ» اغلب با یک نقطه ثبت شده و گاه با سه نقطه.

«چ» همه جا با یک نقطه (ج) ثبت شده.

کاتب گاه روی کاف و گاف همزه گذاشته: نسبت پاکی کند (گ ۲ ر) تویی دستگیر؛

خواجهکی اوست (گ ۳ ر)

گاه به جای سرکش کاف و گاف، همزه می‌گذارد: لزدو جهان (کزدو جهان) (گ ۴ر)؛ لوهراو (گوهر او)؛ لوهری از (گوهری از)؛ لرنشدی (گر) (گ ۴ر)

در ضبط «همزه و ی» شیوه‌های متفاوتی دارد:

به جای «تویی»، «تویی» (حرف‌های سوم و چهارم بی‌نقطه) ضبط کرده (گ ۴ر)
گاهی پس از مصوت بلند «آ» به جای یای بدل از کسره اضافه، همزه می‌گذارد: غوغاء خواب (گ ۱۸ پ)

به جای مصوت بلند «ای» پس از های غیر ملفوظ، روی های غیر ملفوظ همزه می‌گذارد: روح تو پرورده (پرورده‌ای) (گ ۴ر)

گاهی به جای «ی» همزه می‌گذارد: با توء تنها (توی تنها) (گ ۱۹ر)

روی «ی» در مواردی همزه می‌گذارد: مایده (گ ۳ پ)

گاهی زیر سکشیده، سه نقطه گذاشته است.

گاهی به جای «که»، «کی» نوشته است: دید بچشمی کی خیالش نبوذ (گ ۴ر)

۶. نسخه کتابخانه ملی پاریس (F) با شماره 580 Suppl. Pers.

خمسه در ۳۳۶ برگ.

خط: نسخ.

کاتب: محمد عبداللطیف محمد العقاقیری الشیرازی (گ ۳۳۵ پ).

تاریخ کتابت: ۷۶۷ هجری.

محل کتابت: شیراز.

در انجامة اقبال نامه تاریخ چهارشنبه اول ذی حجه ۷۶۷ درج شده است. (گ ۳۳۵ پ)
مخزن الاسرار در ۲۹ برگ، پس از سه صفحه نخست که هر صفحه کتیبه‌ای در بالا و کتیبه‌ای در پایین صفحه دارد، هر صفحه ۲۱ سطر در چهار ستون دارد.

در مجموع مخزن شامل ۲۱۳۹ بیت است.

صفحات جدول‌کشی شده‌اند. عنوان‌ها در وسط صفحه (ستون ۲ و ۳) با زر نوشته شده‌اند و

گاه با لاجورد.

عنوان‌ها کوتاه‌اند. برای حکایت‌ها به کلمه «حکایت» اکتفا شده است.

در خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، هفت پیکر، شرف‌نامه و اقبال‌نامه مجالسی نه چندان استادانه به چشم می‌خورد.

در برگ پیش از آغاز متن، تاریخ ۲۵ مه ۱۸۷۵ به فرانسه نوشته شده‌است.

آغاز: کز ازلش علم چه دریاست این / تا ابدش ملک چه صحراست این (عنوان و ۱۷ بیت نخست چاپ حاضر را ندارد.)

انجام: سکرکه این نامه بعنون رسید / ببشتر از عمر ببایان رسید

انجامه مخزن بدون تاریخ و نام کاتب است. مهری در حاشیه سمت چپ انجامه نقش شده‌است: «محمد بن محمد»

درگ ۲۳۶ ر بالای صفحه آمده: «خریده شد این کتاب خمرسه در شهر سلطانیه به هشت سکه حسنه در ماه ذی القعدة سنه تسع ثمانمائه نه صاحبه و مالکه نورالدین بن قاسم الرفاعی نورالله قلبه»

به خطی دیگر پایین صفحه:

«لمولانا علی قایی (قاینی؟) احسن الله احوالی

بسال هشتصد و نه در جمیدی الاول بوقت جاشت دوشنبه ز مه دواندره بود

که افتاب جهانتاب سیدی عبد علی ز برج سعد بیامد بطالع مسعود

ز نسل پاک محمد که بادان شه را بحق احمد مختار عاقبت محمود

امین یا رب یا رب اله العالمین»

رسم الخط

ذال فارسی در موارد بسیاری دیده می‌شود.

«پ» غالباً با یک نقطه ثبت شده‌است.

همزه روی های غیر ملفوظ (به جای «ای») غالباً دیده نمی‌شود: «مرحله» به جای مرحله‌ای؛

(گ ۲۱ ر)، «چشمه» به جای چشمه‌ای؛ «دیده» به جای دیده‌ای (گ ۲۱ پ)

گاهی همزه به جای «ی» به چشم می‌خورد: بخشنده (ب ۴۶ خسرو) و گاهی به جای ای:

سازنده (= سازنده‌ای)، نوازنده (= نوازنده‌ای) (گ ۲ پ).

کاتب در گذاشتن مد «ر» روی الف حتی در وسط کلمه دقت دارد: «راه، روزگار، بی‌آر، بی‌دآد

(بیداد)، نشان، باد، شناسان، مآ، دام، جهان، درآز، ببخشای، ساز، برآنی، داغ‌دار، زبان، بشیمان، کستآخی، پای، خذآی، غمخوارکان، بیجارکان، زاری، پناهنده، رسآن» (گ ۲ پ)

تشدید اصلا در نسخه به چشم نمی‌خورد.

گاه در نوشتن کلمه دقت ندارد، تعداد دندانه‌ها را رعایت نمی‌کند.

در مواردی به جای ت، «ة» می‌نویسد: خلوة خود ساز عدم‌خانه را (گ ۲۱ ر) مجلس خلوة نکر آراسته (گ ۲۷ ر)

گاهی به جای حیات، «حیوة» می‌نویسد: آب حیوة از دهن کل جککید (گ ۱۱ ر)

ک و گ را گاهی بدون سرکش می‌نویسد: بر فلک آی لر (گر) طلب دل کنی / تا تو در این حاک
جه حاصل لنی (کنی) (گ ۲۱ پ)

گاهی الف را در آغاز کلمه (مانند ل) به حرف بعد می‌چسباند: ناله و لشکی (اشکی)
(گ ۲۱ پ)

گاهی الف را به ک بعد از آن می‌چسباند: «برهیزناک، تیره خاک» (گ ۲۱ پ)

غالباً در گذاشتن نقطه کلمات کوتاهی می‌کند.

۷. نسخه کتابخانه آية الله مرعشی (G) با شماره ۱۱۹۲۰

شامل خمسه در حاشیه و کلیات سعدی در متن.

خط: نسخ استادانه.

کاتب: ناشناس.

تاریخ کتابت: ۷۷۳ هجری.

اندازه: ۲۰/۵ × ۳۰ سم.

نسخه ۵۵۹ برگ دارد که ۴۶۰ برگ آن شامل خمسه نظامی است.

تمام نسخه متن و حاشیه شده است.

برگ اول و سه برگ آخر نونویس است.

نسخه قبلا متعلق به کتابخانه عبدالحسین بیات بوده است.

خمسه با خسرو و شیرین از گ ۱ پ آغاز می‌شود تا گ ۱۰۰ ر، پس از آن مخزن الاسرار از گ

۱۰۰ پ آغاز می‌شود و تا گ ۱۴۵ پ (۹۱ صفحه) ادامه دارد. پس از پایان مخزن در همین

صفحه، منظومه لیلی و مجنون آغاز می شود تاگ ۲۳۴ ر.

نسخه مذهب است، تمام صفحات جدول کشی شده و آغاز هر منظومه ای از خمسه سرلوح دارد اما در متن (کلیات سعدی) سرلوح به چشم نمی خورد.

سرلوح مخزن الاسرار: گ ۱۰۰ پ دارای عنوان در میانه ترنج: «مخزن الاسرار» و زیر آن در میانه سرلوح به خط کوفی و با رنگ سفید: «باسم الملك الوهاب»

درگ ۲۲۷ ر در سمت چپ انجامه سعدی نامه مهری کمرنگ و ناخوانا (شنگرف) به چشم می خورد.

گ ۲۳۴ ر انجامه لیلی و مجنون: «تمت الكتاب بعون الملك الوهاب فی تاریخ یوم الاربعاء و آخر شهر ربیع الاول لسنة ثلاث و سبعین و سبعماه»

همه صفحات زوج رکابه ندارد. رکابه در پای بعضی صفحات زوج جایی که باید رکابه خمسه باشد، مربوط به متن (کلیات سعدی) است و در مواردی مربوط به خمسه. نشانه های دیگری نیز در نسخه وجود دارد حاکی از این که حاشیه یعنی خمسه بعدها نوشته شده است. مثلاً درگ ۸ بالای متن (مجالس سعدی) زیر ابیات خمسه، به خطی نو و بی نقطه (ظاهراً از مالک نسخه) نوشته شده: «بتارح تولد فرزند اقا محمد حسین» که طبعاً زمان نوشتن این عبارت، خمسه در حاشیه کتابت نشده بود.

عنوان ها با زر و شنگرف نوشته شده اند.

هر صفحه معمولاً شامل ۲۵ بیت (خمسه) است.

مجموع ابیات مخزن الاسرار ۲۲۲۹ بیت است.

درگ ۶۲ ر ابتدای حکایت ابوهریره، روی عبارت «رضی الله عنه» خط زده اند.

درگ ۲۳۹ ر در بیت قصیده فارسی نام «عمر» را پاک کرده اند و جای آن نوشته اند: «محمد» و

نیز در بیتی دیگر درگ ۲۳۹ پ نام «عثمان» را پاک کرده اند و جای آن با مرکب مشکی نوشته اند:

«احمد»

رسم الخط:

ذال فارسی در مواردی به چشم می خورد.

کاتب «پ و ج» را گاهی با سه نقطه هم می نویسد.

همزه کلمات مختوم به های غیر ملفوظ را (به هنگام اضافه شدن) گاهی نمی گذارد.

گاهی به جای مصوت بلند کشیده «ای» در آخر کلمات مختوم به های غیر ملفوظ، همزه

می‌گذارد. روشنی عقل بجان داده (گ ۱۰۲ ر)

در مواردی تشدید را می‌گذارد.

حیات را حیوة ضبط کرده است (گ ۱۰۲ ر) و هنگام اتصال به ضمیر (حیوتم) نوشته است.

(گ ۱۱۴ پ)

به جای «آن‌که» بیشتر «آنک» می‌نویسد.

گاهی «ب» در ابتدای فعل مضارع یا امر را جدا می‌کند «به بین» به جای «بین». (گ ۱۰۲ پ)

گاهی زیر «ی» در آخر کلمه، دو نقطه می‌گذارد و گاهی داخل آن.

در دو سه بیت متوالی قفس را با صاد و سین هردو می‌نویسد. (گ ۱۰۳ ر)

«که» را بیشتر «کی» می‌نویسد. (گ ۱۰۲ پ)

در مجموع کاتب در استنساخ و نقطه‌گذاری کم و بیش دقت دارد.

۸. نسخه سعدلو (H) با شماره ۱۱۱۱

محفوظ در کتابخانه دایرةالمعارف بزرگ اسلامی و چاپ شده به صورت عکسی به سال

۱۳۷۹ در انتشارات مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.

نسخه ۵۳۹ برگ دارد.

خط: نسخ پخته و خوانا.

کاتب: ناشناس.

تاریخ کتابت: ندارد.

اندازه: ۲۳ × ۳۳ سم.

در نسخه نام کاتب و تاریخ کتابت ثبت نشده ولی بنابر خط و تذهیب و... متعلق به اوایل قرن

۸ می‌نماید.

در این نسخه خمسه در حاشیه شاهنامه است.

دو صفحه نخست مخزن الاسرار تذهیب فاخر دارد و سرلوح هم دارد. عنوان منظومه در

سرلوح آمده: «مخزن الاسرار»

صفحات زوج رکابه دارد.

هر صفحه ۲۵ بیت دارد.

تمام صفحات جدول کشی طلایی شده و تذهیب مختصری دارد. سه لچک گل و بوته ظریف در آغاز و میانه و پایان هر حاشیه با شنگرف و لاجورد نقاشی شده است. شاهنامه در ص ۱۰۳۱ تمام می شود و پس از آن خردنامه در متن و حاشیه ادامه پیدا می کند تا آخر نسخه، ص ۱۰۷۶. آخرین برگ نسخه ساقط شده و انجامه ندارد. برگی نونویس شامل ۳۴ بیت جای برگ افتاده قرار داده اند.

رسم الخط:

ذال فارسی در موارد بسیاری دیده می شود.

«پ» غالباً سه نقطه دارد.

«ج» غالباً یک نقطه دارد.

همزه روی های غیر ملفوظ در آخر کلمات (به هنگام اضافه شدن) گذاشته شده.

گاهی در ضبط کلمات بی دقتی های زیادی به چشم می خورد. حذف کلمات در ابیات کم

نیست. تکرار اشتباه کلمات بیت های قبل و بعد در ابیات زیاد به چشم می خورد.

بسیاری از کلمات مشکول است.

کاتب تشدید کلمات را هم ثبت می کند.

سوار را سوار ضبط می کند. (ص ۲۳)

به جای کسره در آخر کلمات مختوم به ی، روی ی همزه می گذارد: یاری (ص ۲۶)، هستی

(ص ۹۵)

«ت» در مواردی «ة» ضبط شده: صورة (ص ۲۷) ضرورة (ص ۸۵)، خلوة (ص ۲۶) خدمة

(ص ۵۷)، ولایه (ص ۴۸)

صورت مقلوب برخی کلمات را ثبت کرده است مانند «رضوه» به جای «روضه» (ص ۲۵)،

«درویزه» به جای «دریوزه» (ص ۲۶)

روی واو «دوم» همزه می گذارد: دوّم (ص ۲۶)

«تویی/توی» را با همزه و دندانۀ اضافی می نویسد: توئی (ص ۲۶)

به جای «ای/یی» در کلمات مختوم به های غیر ملفوظ همزه می گذارد: «پاره» به جای

«پاره ای» (ص ۲۳)

نوشتن «جایی» به جای «جائی»، «جویی» به جای «جوئی»، «آیی» به جای «آئی» هم نشان از غلبه «ی» بر همزه دارد.

گاهی «ب» فعل امر را جدا نوشته است: «به بین» (ص ۲۲)

«ژ» همه جا با سه نقطه نوشته شده جز در کلمات «دز، زوبین، زنده پیل»

«که» جدا ضبط شده جز در اتصال به ضمایر: «کین، کان، کو» و برخی کلمات مانند هر، «کهر»

(= که هر)، باشد «که باشد» و نیز «چه» را به «باید» با حذف «ه» متصل کرده است: «جباید»

«ی» کشیده برگشته غالباً دو نقطه در زیر دارد.

(از مقدمه چاپ عکسی با مشخصات: شاهنامه فردوسی همراه با خمسه نظامی، با مقدمه

دکتر فتح الله مجتبائی، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۹)

۹. نسخه کتابخانه ایاصوفیه (I) با شماره ۲۰۵۱

میکروفیلم این نسخه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با شماره ۱۰۸ موجود است.

مخزن الاسرار اولین رساله از مجموعه‌ای است که ۳۱۱ برگ دارد.

خط: نسخ نسبتاً خوانا.

کاتب: ناشناس.

تاریخ کتابت: ندارد.

قطع نسخه بیاضی است. تمام صفحات با زر و شنگرف و لاجورد جدول کشی شده است.

عناوین مخزن و بقیه رساله‌های مجموعه با شنگرف و با خط ثلث استادانه نوشته شده است.

مخزن الاسرار تاریخ کتابت ندارد اما در این مجموعه بعضی از رساله‌ها تاریخ ۷۳۰ هجری

دارند که البته خط مخزن الاسرار با آن رساله‌ها متفاوت است. مخزن الاسرار شامل ۹۴ صفحه

است و صفحات به تناوب ۲۴ و ۲۵ سطر در دو ستون دارند.

مجموع ابیات مخزن الاسرار در این نسخه ۲۱۹۴ بیت است.

وقف نامه‌ای در آغاز نسخه دیده می‌شود که واقف را «سلطان الاعظم والخاقان المعظم مالک

البرین والبحرین خادم الحرمین الشریفین السلطان بن السلطان السلطان الفارسی محمودخان»

معرفی می‌کند.

«قد وقف هذه النسخه (یک کلمه خط خورده) سلطاننا الاعظم والخاقان المعظم مالک البرین

والبحرین خادم الحرمین الشریفین السلطان بن السلطان الفارسی محمودحان وقفا صحیحاً سریعاً لمن طالع واسترسد وانا ب واستسعد حلدالله ملکه الامحد حرره الفقیر احمد سیح راد المفتس باوقاف الحرمین السریفین غفر لهما» (پیش از آغاز مجموعه) و پیش از آن در برگ نخست نسخه که شماره ندارد آمده: «مجموعه رسائل فی التصوف و غیره لصدرالدین القنوی» که البته در این نسخه رساله‌ای از صدرالدین قنوی به چشم نمی‌خورد.

پایین وقف‌نامه مهری نقش شده «یا رب ز تو توفیق تمنا کند احمد» که ظاهراً مربوط به همین مفتش اوقاف حرمین شریفین است.

در برگ بعد از آن، فهرست رسالات مجموعه درج شده است.

درگ ۱ ر مخزن الاسرار شروع می‌شود. بالای صفحه مهری نقش شده: «الحمد لله الذی هدینا لهذا وما كنا لنهتدی لولا ان هدینا الله»

زیر مهر کتیبه‌ای طلایی و لاجوردی دیده می‌شود که درون آن به خط ثلث نوشته شده: «کتاب مخزن الاسرار».

صفحات زوج مخزن رکابه دارد اما بعداً با خطی متفاوت نوشته شده. جای رکابه در رساله‌های بعد تغییر می‌کند و بعضی رساله‌ها رکابه ندارند. شماره‌گذاری برگ‌ها هم که از صفحه‌ی اول مخزن شروع می‌شود بعدها صورت گرفته است که ظاهراً کار مالک عرب نسخه باشد (که عدد سه را به صورت ۲ که امروز رایج است نوشته).

مخزن در برگه‌های متعددی متن و حاشیه شده است.

رسم الخط:

دال همه جا بدون نقطه است.

«پ» غالباً یک نقطه دارد و گاه با سه نقطه ثبت شده است.

«ج» یک نقطه دارد.

کاتب روی‌های غیر ملفوظ به هنگام اضافه و گاه بدون نیاز، همزه گذاشته است. (گ ۱ ر)

«ک و گ» همه جا به صورت «ک» آمده اما در موردی روی سرکش ک (=گ) سه نقطه گذاشته

است. «حله کر خاک» (گ ۱ ر)

گاهی به جای «هرکه»، «هرک» ضبط کرده است «هرک درو دیده» (گ ۳۲ پ)

گاهی «کی» به جای «که» ضبط کرده است: «طبع نظامی کی» (گ ۵ ر) «کی برآید بیار» (گ ۱۲ پ)

به جای «چون که»، «جونک» (گ ۱ پ) می نویسد.
به جای «داده ای»، «داده» (گ ۲ پ) می نویسد و به جای «آوازه ای»، «آوازه» و «اندازه» به جای «اندازه ای» (گ ۳ پ)

گاهی داخل «ی» دو نقطه گذاشته است: «کواهی دهند» (گ ۲ پ)
گاهی به جای «ی» همزه گذاشته است: «جاره جوء / غمخواره جوء» (گ ۱۲ ر)
گاهی روی واو «دوم» همزه گذاشته است: «صبح دوّم» (گ ۱۲ ر)
گاهی روی «ی» همزه گذاشته است: «بنده ایشم» (گ ۲ پ)
غالباً روی «سو ر» یک هفت کوچک می گذارد.
غالباً تشدید کلمات را ثبت می کند.

۱۰. نسخه کتابخانه سنا (J) با شماره ۱۳۰۳۲

شامل خمسه در ۲۸۵ برگ.

خط: نستعلیق نسبتاً خوانا.

کاتب: ناشناس.

تاریخ کتابت: ۷۱۲(?)

اندازه: ۱۴ × ۲۲ سم.

هر صفحه چهار ستون و ۲۳ سطر دارد. صفحات جدول کشی شده اند.

در گ ۱ ر فهرست خمسه آمده و شمار برگ ها و ابیات هر منظومه هم زیر عنوان درج شده است.

دو صفحه نخست مخزن الاسرار سرلوح مذهب دارد. رنگ های به کار رفته در تذهیب زر و لاجورد است. در کتیبه بالای صفحه نخست به خط کوفی تزئینی نوشته شده: «بسم الله الرحمن الرحيم» کتیبه پایین صفحه نخست از بین رفته. در کتیبه بالای صفحه دوم نوشته شده: «الحمد لله رب العالمين» و در کتیبه پایین صفحه نوشته خوانا نیست.

متن مخزن در ۵۳ صفحه است. دو صفحه نخست دوستونی است و هر کدام ۱۱ سطر دارند.

برگ ۲۵ (صفحات ۴۸ و ۴۹) کاغذی جدید و نونویس و افزوده به نسخه است که جدول‌کشی هم نشده است. روی این برگ ۲۵ سطر و پشت آن ۲۱ سطر دارد. غیر از این دو صفحه، در بقیه صفحات، عنوان‌ها به زر نوشته شده‌اند. ص ۳ آسیب دیده و مقداری از متن از بین رفته و کاغذ ترمیم شده است و بعضی ابیات بازنویسی شده‌اند. در حاشیه بعضی صفحات توضیحاتی آمده که اغلب معنی کلمات است. همچنین در حاشیه‌ها بعضاً ابیاتی با دو خط متفاوت غیر از خط کاتب اصلی افزوده شده است. (گ ۱۹ پ: دو بیت، گ ۲۱ ر: یک بیت، گ ۲۱ پ: دو بیت، گ ۲۳ ر: دو بیت، گ ۲۳ پ: یک بیت و در گ ۲۴ ر: یک بیت) صفحات زوج رکابه دارد.

مخزن/الاسرار در ۲۷ برگ در آغاز نسخه قرار گرفته است.

تاریخ کتابت در دو جا به چشم می‌خورد: در پایان انجامه مخزن که به خط نسخ است و به خط کاتب متن هم نیست آثار محو یک یا دو کلمه به چشم می‌خورد و زیر آن با مرکب جدید و به خط نستعلیق نوشته شده: «سنه ۷۱۲» که مطمئناً درست نیست و نسخه متأخرتر است. (گ ۲۷ پ) انجامه خسرو و شیرین نیز به خط کاتب متن نیست. در پایان انجامه فقط عدد ۲۲ به چشم می‌خورد که احتمالاً یک رقم دیگر در سمت چپ (صلدگان) وجود داشته که محو شده است. (گ ۹۹ پ)

مخزن/الاسرار در این نسخه ۲۲۲۹ بیت دارد.

رسم الخط:

ذال فارسی در مواردی دیده می‌شود.

«پ» غالباً با یک نقطه و گاه با سه نقطه ثبت شده است.

«چ» همه جا با یک نقطه نوشته شده است.

«که» در مواردی «کی» نوشته شده است.

زیر «ی» غالباً دو نقطه گذاشته است.

کاتب روی های غیر ملفوظ در آخر کلمه به جای «ای» «یاء وحدت/نکره» همزه/یای

کوتاه شده می‌گذارد: «سازنده، نوازنده» به جای سازنده‌ای، نوازنده‌ای (گ ۳ ر)

در مواردی روی های غیر ملفوظ همزه گذاشته که پس از آن «و» آمده است که نشان‌دهنده

خوانش متفاوتی است: «وی بابد زنده و فرسوده ما» (گ ۳) «زهره و مه مشعله داریش کرد» (گ ۳ پ) شاید می خوانده اند: «زنده یو فرسوده، زهره یو مه!»
گاهی روی «ک» (کاف و گاف) همزه گذاشته است. «کمرکوه»، «کرده یاقوت» (گ ۲ پ) در مواردی به جای «ت»، «ة» نوشته شده: طاقه (گ ۳ ر)، خیانه، جنایه (گ ۳ پ)، آفة، آیه (گ ۲۰ پ)، شریه، خصلة (گ ۲۱ ر)، زحمة، قوه (گ ۲۴ ر)
در مواردی که قافیه ایجاب می کرده به جای گواهی، گواپی ثبت کرده است. (گ ۳ ر) تصحیحاتی به خط کاتب در میان سطور به چشم می خورد.

۱۱. نسخه کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران (K) با شماره ۱۳۱

اکنون محفوظ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران
نسخه شامل خمسه است که در ابتدا و انتها افتادگی دارد.
خط: نستعلیق واضح و خوانا.
کاتب: ناشناس.

تاریخ کتابت: ربیع الاول ۷۹۰ هجری.

محل کتابت: بلدة مرمل (بلخ).

اندازه: ۲۱ × ۳۰ سم.

در این نسخه به ترتیب منظومه های مخزن الاسرار، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون، اسکندرنامه و هفت پیکر آمده است. هفت پیکر ناتمام است و تا بخشی از شکایت مظلوم ششم را دارد.

ابتدای مخزن الاسرار افتادگی دارد. نسخه از بیت ۱۳۶ (گ ۶ ر) آغاز می شود. همین برگ هم آسیب دیده است و تعدادی از ابیات از بین رفته است. در کل نسخه فرسوده ای است.
هر صفحه چهار ستون و ۲۵ سطر دارد. کل نسخه ۲۹۷ برگ است که ۲۳ صفحه آن از نوشته تهی است. تمام صفحات حتی صفحات خالی با زر، سنگرف و مرکب مشکی جدول کشی شده است.

کل نسخه بادقت متن و حاشیه شده. جدول کشی متن اصلی با زر و لاجورد و مرکب مشکی است و جدول حاشیه ی جدید با سنگرف و مرکب مشکی.

رکابه‌ها در صفحات زوج پس از متن و حاشیه کردن نوشته شده‌است. در حاشیه بعضی صفحات یادداشت‌هایی در توضیح کلمات، ابیات، جای درست عنوان، جای درست برگ و... نوشته شده که با تاریخی که در گ ۱۴۰ ر درج شده باید مربوط به سال ۱۳۳۸ هجری شمسی باشد. بیشترین یادداشت‌ها در حاشیه هفت پیکر به چشم می‌خورد. مخزن الاسرار در این نسخه ۲۰۲۶ بیت است.

عنوان‌ها در مخزن الاسرار به زر نوشته شده‌اند و در منظومه‌های دیگر گاه به زر و بیشتر با شنگرف و گاه با مرکب مشک‌ی. در مواردی نیز جای عنوان‌ها خالی مانده‌است. برخی از عنوان‌ها به خط ثلث استادانه نوشته شده‌است.

تاریخ کتابت در انجامة مخزن «سلخ ربیع الاول سنه تسعین و سبعمائه» (گ ۲۷ پ)؛ در انجامة لیلی و مجنون «فی الحادی والعشرون جمادی الاول لسنه تسعین و سبعمائه الهجریه النبویه المصطفویه» (گ ۱۳۷ ر)؛ در انجامة اسکندرنامه «فی یوم الاحد هفتم دی الحجه سنه ۷۹۳» (گ ۲۴۴ ر) آمده است.

کاتب در انجامة مخزن الاسرار محل کتابت نسخه را «بلده مرمل» ثبت کرده‌است که شهری است در جنوب شرق مزارشریف در افغانستان کنونی. معجم البلدان «مارمل» را «قریه فی جبال نواحی بلخ» نوشته است.

رسم الخط:

ذال فارسی در نسخه به چشم نمی‌خورد.

«پ» غالباً با یک نقطه نوشته شده‌است و گاه با سه نقطه.

«ج» همه جا با یک نقطه «ج» نوشته شده‌است.

کاتب گاهی زیر سسکشیده سه نقطه گذاشته است. (گ ۸ ر)

غالباً به جای «آنکه»، «انک» می‌نویسد (گ ۹ پ، گ ۱۰ ر) و به جای «چونکه»، «جونک»

(گ ۱۰ پ) و به جای «آنچه»، «انج» (گ ۱۲ ر).

در موارد بسیاری به جای «ی» پس از مصوت بلند «â»، همزه گذاشته‌است: «مساء» به جای

«مسای» (گ ۲۰ پ)؛ «پاء» به جای «پای» (گ ۲۰ پ)؛ «راء» به جای «رای» (گ ۲۰ پ)؛ «تنگناء»

به جای «تنگنای»، «باز جاء» به جای «باز جای» (گ ۲۱ ر).

و نیز پس از مصوت بلند «او» به جای «ی» همزه گذاشته است: «معجوه» به جای «معجوی» (ب) (۱۵۱۳).

به جای «ای» در آخر کلمه پس از های غیرملفوظ همزه می‌گذارد: «مرحله» به جای «مرحله‌ای» (گ ۲۰ پ)؛ «دیده» به جای «دیده‌ای».

و گاه از گذاشتن همزه خودداری کرده است: «دیده» به جای «دیده‌ای» (گ ۲۱ ر).

«حیات» را «حیوة» ضبط کرده است (گ ۱۲ ر) و «حیاتم» را «حیوتم» (گ ۱۱ پ).

کاتب در نقطه گذاری کلمات بسیار خست به خرج می‌دهد و بی‌مبالا است.

۱۲. نسخه کتابخانه علامه طباطبایی شیراز (L) با شماره ۱۲۷۸ (۴)

نسخه مهر دانشگاه شیراز، کتابخانه علامه طباطبایی مرکز فرهنگ اسلامی دانشگاه شیراز با شماره ۱۲۷۸ و مهر جهاد دانشگاهی را در خود دارد.

نسخه شامل خمسه است. ۲۶۳ برگ دارد و با منظومه خسرو و شیرین آغاز می‌شود.

خط: نستعلیق خوانا.

کاتب: شیخ محمود بن احمد المعروف بحریری (گ ۵۴ ر، گ ۱۲۳ ر و گ ۲۰۷ ر).

تاریخ کتابت: ۸۰۲ هجری.

تاریخ کتابت در انجامه خسرو و شیرین (گ ۵۴ ر)، در انجامه هفت پیکر (گ ۱۲۳ ر) و در

انجامه شرف‌نامه (گ ۲۰۷ ر): ۸۰۳ هجری.

اندازه: ۱۹ × ۲۹ سم.

در چند صفحه نخست عنوان‌ها ظاهراً با خودنویس نوشته شده. بقیه عنوان‌ها با شنگرف و به

خط نستعلیق است.

هر صفحه چهار ستون و ۲۱ سطر دارد. نسخه جز بعضی از صفحات، جدول‌کشی (با

شنگرف و لاجورد و مرکب مشکلی) دارد. عنوان‌ها به رنگ دیگر ظاهراً با شنگرف نوشته شده و

بی سلیقه در صفحات جای گرفته است و غالباً هرکدام یک سطر بیشتر جا نگرفته، گاهی در

ستون دو و سه جای گرفته گاهی در ستون یک و دو و گاهی در ستون سه و چهار و گاه کل چهار

ستون را گرفته است. اندازه متن در برگ‌های نسخه گاه یکی نیست. برگ‌هایی (احتمالاً پس از

مرمت نسخه) جابه‌جا شده‌اند. (در مواردی رکابه صفحه قبل با ابتدای بیت صفحه بعد یکی

نیست). کل منظومه مخزن/الاسرار به آخر نسخه منتقل شده و برگ آخر اقبال‌نامه پس از آن قرار گرفته است. پیش از مخزن، منظومه خردنامه آمده که آخرین بیت آن «ز فرزانه کاردان بازجست / که راهی در اندیشه داری درست» است. (بیش از ۹۰۰ بیت از خردنامه ساقط شده است). برگ‌های اولیه و نیز برخی از برگ‌ها تا آخر نسخه آسیب دیده و مرمت شده است. اوراق بسیاری آب‌دیده است.

کل نسخه متن و حاشیه شده. در حاشیه جدید در صفحات زوج، رکابه افزوده شده است. کاغذ نسخه اصلی قهوه‌ای روشن است و کاغذ حاشیه از آن روشن‌تر است. کل نسخه پس از متن و حاشیه شدن آب‌دیدگی پیدا کرده.

مخزن/الاسرار درگ ۲۴۱ ر آغاز می‌شود که از بیت ۳۶۳ مخزن همین چاپ (دور به تو خاتم دوران...) را دارد و درگ ۲۶۲ پ پس از بیت ۲۱۱۷ (حمل ریاضت به تماشا...) قطع می‌شود. درواقع نسخه بی آغاز و بی انجام است. صفحه ی آخر نسخه (گ ۲۶۳ ر) شامل ابیات پایانی اقبال‌نامه است (غم ما بآن شرط خوردن توان / که باشی تو بیرون ازین هم‌رهان) تا (رونده رهی زن که بر راه ساز / چه عمر شه آن راه باشد دراز) پایین صفحه یک مهر سه بار نقش شده که یکی از آن‌ها خواناست: «لااله الا الله الملك الحق المبين عبده حسينقلي ۱۱۵۱»

درگ ۱۲۴ ر بالای صفحه سمت چپ مهری هشت ضلعی نقش شده که خوانا نیست. وسط صفحه خالی نوشته‌اند: «شرفنامه نظامی ناقص، ناتمام ۸۰۳ هـ ق»
پایین انجامه دو مهر یکی مربع «لااله الا الله الملك الحق المبين عبده حسينقلي» و دیگری بیضی نقش شده که خوانا نیست.

در سرلوح‌ها دست برده‌اند و غالباً به غلط با خط بد کلماتی نوشته‌اند.

رسم الخط:

ذال فارسی در نسخه به چشم نمی‌خورد.

«پ» غالباً با یک نقطه و گاه با سه نقطه نوشته شده است.

«چ» غالباً با یک نقطه و گاه با سه نقطه ضبط شده است.

کاتب غالباً زیر س‌کشیده سه نقطه می‌گذارد.

تشدید کلمات را می‌گذارد.

«ب» در ابتدای فعل امر و مضارع را گاه جدا می‌نویسد: «به بین» (گ ۲۴۲ ر)

«ن» (نشانه نفی) در فعل را گاه جدا می‌نویسد: «نه نیوشند، نه پسندی» (گ ۲۴۲ پ)

به جای «ای» نکره پس از کلمات مختوم به های غیرملفوظ، همزه/ نیمه ی روی های غیرملفوظ می‌گذارد: «مرحله» به جای «مرحله‌ای»، «تازه» به جای «تازه‌ای» (گ ۲۴۱ پ) «سایه» به جای «سایه‌ای» (گ ۲۴۲ ر) «شکرخنده» به جای «شکرخنده‌ای»، «فتنه از» به جای «فتنه‌ای از» (گ ۲۴۴ پ) «نه زینهار» به جای «نه‌ای زینهار» (گ ۲۴۵ ر)

به جای «ای / یی» گاهی «ی» نوشته: «طنازی» به جای «طنازیی»، «شب‌بازی» به جای «شب‌بازیی» (گ ۲۴۳ ر)

گاهی به جای «یی»، «یویی» نوشته است: «بتویی» به جای «به تویی» (گ ۲۴۳ ر)
 های غیرملفوظ را هنگامی که پس از آن «ی» مصدری می‌آید گاه حفظ می‌کند: «دلاله کیست» به جای «دلالگیست»، «چهل ساله کیست» به جای «چهل سالگیست» (گ ۲۴۳ ر) و گاه حذف می‌کند: «بردکی» (پردگی) (گ ۲۴۵ ر)

«حیات» را «حیوة» ضبط کرده جایی که با «کاینات» قافیه شده. (گ ۲۴۷ ر، گ ۲۴۹ ر)
 مد «آ» روی الف را حتی گاه در وسط کلمه می‌گذارد: «رأه‌زان» (گ ۲۴۳ ر)

۱۳. نسخه آستان قدس (M) با شماره ۴۵۴۹

خمس در ۲۶۸ برگ.

خط: نستعلیق.

کاتب: ناشناس.

تاریخ کتابت: ندارد.

اندازه: ۱۳ × ۲۱ سم.

هر صفحه چهار ستون و ۲۷ سطر دارد.

مخزن الاسرار در ۲۳ برگ (از گ ۱ پ تا گ ۲۳ پ).

واقف: میرزا رضا خان نائینی (مرداد ۱۳۱۱).

صفحه نخست منظومه‌ها سرلوح دارد.

همه صفحات جدول‌کشی شده‌است.

صفحات زوج رکابه دارد.

عنوان‌ها با خط ثلث پخته و مرکب متفاوت از متن نوشته شده‌است.

دو صفحه نخست مخزن الاسرار تذهیب پرکار دارد.

در کتیبه بالای صفحه نخست عنوان «مخزن الاسرار» نوشته شده. نوشته کتیبه پایین صفحه خوانا نیست. صفحه دوم بسیار آسیب دیده است. تقریباً تذهیب‌ها از بین رفته بعضی از سطرها نیز از بین رفته. متن این دو صفحه هرکدام ۱۱ سطر/ بیت دارد.

گ ۲ پ سطر آخر بریده شده‌است.

انجامه درگ ۲۳ پ: «تم الكتاب بعون الله تعالى وحسن توفيقه و صلى الله على خير خلقه محمد وآله اجمعين وسلم تسليمًا»

پایین انجامه مهری نقش بسته است: «اللهم صل على محمد وآل محمد»

خسرو و شیرین درگ ۲۴ پ آغاز می شود.

خردنامه درگ ۲۶۸ پ قطع می شود. آخرین بیت: «که تا میل زد صبح بر تخت عاج / جنان در نبودست بر هیچ تاج»

۸۶ بیت آخر (یک برگ) از نسخه ساقط شده‌است.

رسم الخط:

ذال فارسی گاهی به چشم می خورد.

«پ» گاهی با سه نقطه نوشته شده و اغلب با یک نقطه.

«چ» با یک نقطه «ج» نوشته شده گاهی با سه نقطه هم دیده می شود: چاره (گ ۳ ر)

در مواردی تشدید روی کلمات به چشم می خورد.

کاتب همزه را بسیار کم نوشته: «جرعه آن» (گ ۲ پ)

در موارد بسیاری پس از های غیرملفوظ در آخر کلمات، به جای «ای» همزه گذاشته: «داذه،

سازنده، نوازنده، آوازه، اندازه» (گ ۳ ر)

در مواردی روی های غیرملفوظ همزه گذاشته که پس از آن «و» آمده‌است که نشان دهنده

خوانش متفاوتی است. «سکه و زر من، بنه و بار من» (گ ۷ ر) شاید می خوانده‌اند: «سکه یو زر

من، بنه یو بار من!»

همزه پس از مصوت بلند آ را گاهی «ی» نوشته و گاه همزه مانند «ببخشاء» (گ ۳ ر)،
 «بتماشاء» (گ ۴ ر) «امیدهاء و کرمهای» (گ ۲۵ پ)
 به جای «چونکه»، «جونک» می نویسد: (گ ۲ پ)
 به جای «آنکه»، «آنک» و به جای «آنچه»، «آنجه» می نویسد: (گ ۷ ر)
 به جای «اینکه»، «اینک» می نویسد: (گ ۷ ر)
 به جای «حیات»، «حیوة» می نویسد: (گ ۳ ر)
 گاهی حرکت حروف را هم ثبت کرده است. «دلْفروز» (گ ۳ ر)، «مُهر» (گ ۴ ر)، «هَيْكَلِي» (گ ۷ ر)
 وسط «ک/گ» در آخر کلمه گاه دایره کوچکی مانند علامت ساکن می گذارد: «تنک، تک،
 ملک، فلک، تاریک، کبک، یک» (گ ۳ پ)
 گاه کلماتی به خط کاتب (بالای همان کلمه) تصحیح شده: «جای / جهل» (گ ۴ ر)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نام طایفه سپهر در سوره	سابقه جهات قدیم	بیشتر در همه ایندها	بسم الله الرحمن الرحيم
مرسله یونان و قسطن	میدان هر ششمی در دین	در کتب و در قضا و کلام	نش و جود همه ایندها
مختص هر دو وجودی در	بر روش امور در و در و	ساده که در هر دو واجب	دره های فلک در عالم
روز و باران در روزی در	جامه که فاضله در این	نش و در و در قضا و کلام	احد طراز کبر اقتساب
تاچ دره تخت و تختی در	شخصه خود تا هر اسد کا	علم در روز و در و در	بهر کشتی در کشتی عقل
پیشینه در هر دو وجودی	ایسروقتش تا هر علم	صفت در هر دو وجودی	خاتم که تختی در قضا
اولی در هر دو وجودی	بود و نبود و در هر دو	کلام که در هر دو وجودی	اولی در هر دو وجودی
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	کشتی در هر دو وجودی
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	بروزش در هر دو وجودی
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	کش که در هر دو وجودی
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	مستاد در هر دو وجودی
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	جوند که در هر دو وجودی
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	تا کشتی در هر دو وجودی
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	زیر همه چیز را در هر دو
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	زیر همه چیز را در هر دو
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	زیر همه چیز را در هر دو
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	زیر همه چیز را در هر دو
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	زیر همه چیز را در هر دو
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	زیر همه چیز را در هر دو
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	زیر همه چیز را در هر دو
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	زیر همه چیز را در هر دو
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	زیر همه چیز را در هر دو
در هر دو وجودی	در هر دو وجودی	نش و در هر دو وجودی	زیر همه چیز را در هر دو

(صفحه نخست نسخه کتابخانه ایندیاناپولیس (A) ۶۳۷ هجری)

پیش تعالی بحساب استبداد
 بی از لاس زان ساختن
 او چون مستند در میم
 کرد تو کیم کی کردونم
 که در بر حلقه ای بسته
 بزود بی همه در پیش رفتن
 اب هر دور زان ساختن
 کشته جلوه شکر در تو
 این رشته بسته
 به کلمه صانع

او درستانه کرا کینستند
 هوای من تدبیرش را ختم
 باشفله منت خود بگذرد
 نازسانی تو بتو جرم
 راه بر و اعظم بسته اند
 بیش و هم بسته شمشیر
 زانم من مرا جان ندهم
 گویم جانم کم او بر تو

مراد برین زان نشان ندهم
 که ای ای و ای ای که در
 تا کمال هر عشق را حد تو
 بود و هیچ یاد بر یکه اند
 بیش توان هر فرزند از
 لیک در خطه شمشیر بند
 ذره صفت بیش تو ای جان
 ناشی و وز شمشیر

مرحله پیشتر از ان راه
 بای مرا هم سر بالتریت
 سریم با جان بود بای تو
 ناز و کم عزت زین شاه
 خواستم از دوست و دشمن
 هر تو کن خطه نام بلند
 با دو واسعه مستجاب
 کوه شایسته از تو
 به تو اذان شایسته
 با قلب و قلب و فک
 کو بودا شکرم تکلیف
 کیم بود و خدا سید
 انکه این تکلیف بود
 دست و مال و دست
 شکر شکر شکر شکر
 جو در میان خدا نشانی
 در لایق و زان نشانی
 عرفه که هر زخم زان
 کیمی ازار که هیچ ند
 کیم که اسرار
 شکر و زان نشانی

هر چه قلم از دست شدم
 ز انی از هر ملک ساختن
 تو یابم نیزند بر ساختن
 زه کرم چند کرم کا
 زان کیم انوشته باند
 کمن ان زود و کسر قلم
 جمله اطراف مرا زودت
 جامه با ناز با انوشته
 نادرش باشد زان نشانی
 حاصل من جسته زان
 بود که هر چند او را
 بر لیکو که کیم بند زان

تمام شده مخزن اسرار
 بیان ما در بیخ
 بر عثمان زان نشانی
 مجمع للمومنین و المومنان
 للعینین لطاف هر بر تو که با از ج را

علی بن ابی طالب
 علیه السلام
 محمد بن
 عثمان بن
 عفان

(صفحة آخر نسخة کتابخانه ایندیآفیس (A) ۶۳۷ هجری)

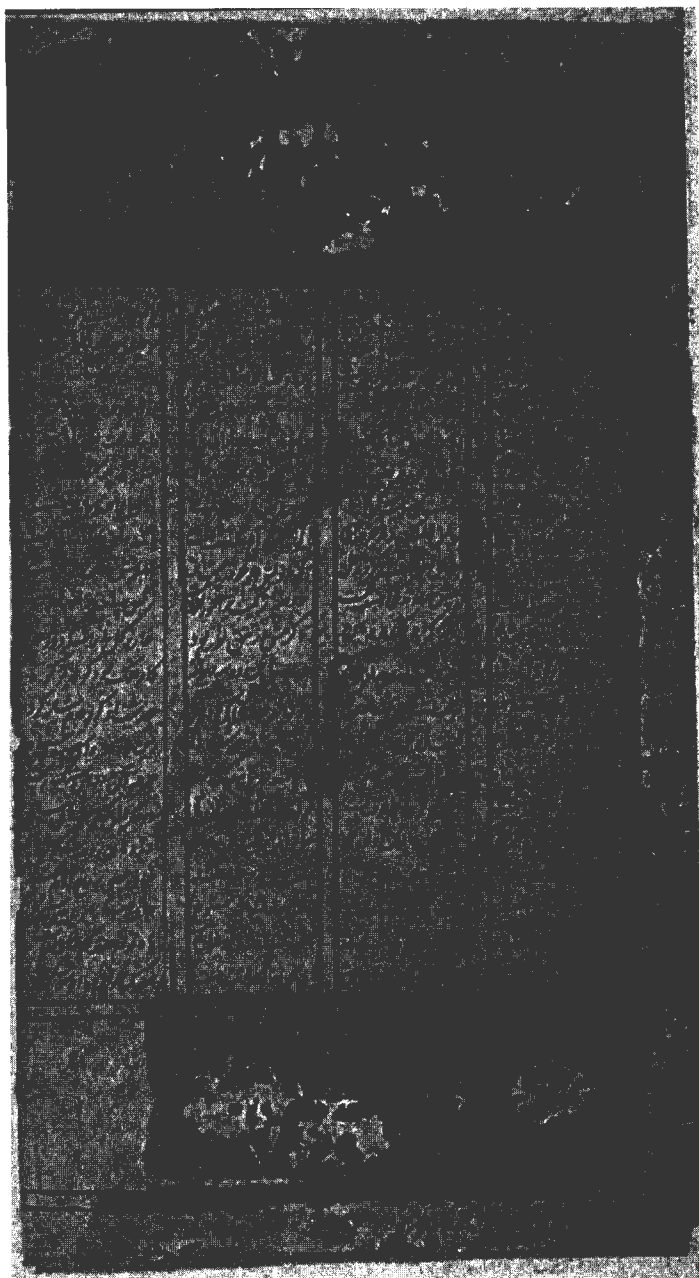
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ	هست کیدم کج خجیم
فایده فکر و ختم سخن	نام خدایست و ختم کن
بش و خود مهر آید کان	بش تقا، مهر بایندگان
سابقه سال از جهان قدم	مرسله میوند کوا قلم
برده کشا، فلک دیده دارد	پودنی برده شده است
مبدع هر خسته که جودش هست	مخرج هر چه بودش
لعل طرار کمر لغاب	حله کس خال حالی بند
برورش اور مروی کورلن	روز برارنده دوری خن
عجزش شش کمار عقل	ریش خرد بنابر عقل
داغ بند ناصیه داران مال	ماح ده خنشان حال
خام کج خسته تدبیرها	عذر بد و نده نصیرها
شده عوغا، هر اسد کس	جسمه تدبیر شناسند کس

بادبنا دل کبریا شاد
 برعدای کس کبریا
 شکره این ایام
 بشرا از عمر ایام
 من کتاب بعون الله
 فی يوم الجمعة
 در لطف عام عشر
 الی صفر
 الی صفر
 الی صفر

علی بنی احمد
 الی صفر
 الی صفر
 الی صفر
 الی صفر
 الی صفر

باب السابعة

درم الله بعدا قال رجب
 الی صفر
 الی صفر
 الی صفر

(صفحه نخست نسخه کتابخانه ملی پاریس (C) ۷۶۳ هجری - نسخه اساس)

<p>ای علم همه عروای سخن با برشان کان تا غایت خیر و بد بر او در حد در حق با حق که سخن گفتند که در هر زمان وی میخواند نمل و قوسه سلک سعوی طبع تا کرم شکای بر است من را خدمت کارشاس اندکی من که کرمین را چید کا ه خطبه بر پیام خورون کند فرج کار مرض و نوبت بسیار که تصاب ای چید این خط از جیم و و و و دین بر ملاس که خاتم دولت از حدیث صافی آیه ازین علم که است پیش که آنکه پیش کن و این خط از شرح و باره علم این خط که جیم بیست بر خط که میناش بیست باید خط بیست از سن از خط که بیست و ستاد نیز که که کریان من</p>	<p>وی نص و دعای سخن خاشی از قوی و افاده حکایه لوی بر او امر بار هر روزن نویسه لک دری خانه من بر صافی کران که در و با ذنوم سینه لکم که در دست شاه حکم بر او اول سخن کند هر سر از صفتش را در دست لای که از هر ملک ستم گشت این نیز بر او انجی جلوه کری چند که است که کنی اندیشه اندیشه کن که من کن زود در سخن علم جمله از او جا زودت جامه با ذقه با او سخن تا ادش باشد و حاصل حاصل من بیست جز او آید ناگری بود عرق آن من بر ملک که دست آید او</p>	<p>و لایه از سر طلا دستان معتبر با افاده که بود حکایه بار بر او سره شادی کس من که کرمین بود از کافیه با زده گفت که کوثرانی که کوهی شریفه نور کار برن تو بر زخم زبان تمام هیچ که در با کرمین است بر کلمش آواز با علم بلند کامن معتبر بود در سنک در علم آید که که علم زین بر میوز در هر خط بر سخن که راه من دوست زده بر و جا در صفاوی گفته تمام در زمین کس نیمی تا سر زانو من است که در خطای زنی از یوس که می سکا ه و در صومعه با نیک او در ده من کلام با ذسان که کرامتانی آید</p>
<p>مشکو آیین نامه سنوین صند بیشتر از قربا یا ای سید</p>		
<p>تم الهامیست الوهم المحرق الاسرار من موهبت انصاف المتکلمین و انصاف المتقدمین لطایف کتب طبرانی فی تاریخ مدینه سنن و سنن و کتب سنن سنن</p>		

روش تصحیح

قدیم‌ترین نسخه ما نسخه ایندیآفیس است با تاریخ کتابت ۶۳۷ (با نشانه A) و نسخه دوم از لحاظ قدمت، نسخه سنت پترزبورگ است (با نشانه B) که تاریخ کتابت آن ۷۱۰ هجری است. متأسفانه این دو نسخه با این‌که به ترتیب ۱۲۶ و ۵۳ سال پیش از نسخه سوم یعنی نسخه کتابخانه ملی پاریس، کتابت شده‌اند اعتبار و کیفیت بهتری ندارند. نسخه پاریس ضبط‌های بهتر و اصیل‌تری از آن‌ها دارد و ما ناچار ضمن لحاظ کردن ترتیب تاریخی در ضبط نسخه‌بدل‌ها، نسخه کتابخانه ملی پاریس با تاریخ کتابت ۷۶۳ را نسخه اساس قرار داده‌ایم. در نسخه ایندیآفیس، ۴۰ بیت ذیل عنوان «مدح پادشاه سعید بهرام‌شاه» پیش از «ختم کتاب» آمده‌است و در بقیه نسخه‌ها از جمله نسخه اساس، پس از «در خطاب زمین‌بوس» و پیش از «در فضیلت سخن». به نظرمان رسید که ترتیب این بخش‌ها در نسخه ایندیآفیس که اقدم‌نسخ هم هست منطقی‌تر است لذا در این مورد ترتیب نسخه ایندیآفیس را بر دیگر نسخ ترجیح دادیم. یادآوری این نکته ضروری است که پیش از ما رستم علی‌یف در تصحیح خود از مخزن‌الاسرار این ترتیب را ترجیح داده بود. نسخه اساس ایشان همان نسخه ایندیآفیس بود و البته دلایلی هم برای درستی این ترتیب ذکر کرده بودند.

در این تصحیح بنا را بر این گذاشته‌ایم که تنها هنگامی که ضبط نسخه اساس را غلط تشخیص بدهیم ضبط نسخه‌های دیگر را جایگزین آن کنیم. در مواردی که به دلایلی از جمله اتفاق ضبط نسخه‌های دیگر و مرجح دانستن ضبط آن‌ها بر نسخه اساس، ضبط نسخ دیگر را به متن برده‌ایم، حتماً در پاورقی یا شرح، دلیل خود را توضیح داده‌ایم.

گاهی همه نسخه‌ها غیر از اساس یک ضبط دارند اما اختلاف آن‌ها با نسخه اساس هیچ تغییری در معنی ایجاد نمی‌کند در این موارد نیز ضبط اساس را با توجه به قدمت و سبک نظامی و حتی المقدور با رجوع به کاربردهای دیگر، حفظ کرده‌ایم.

ابیاتی را که در نسخه اساس موجود نبود و از نسخه‌های دیگر به متن آورده‌ایم داخل قلاب [] قرار داده‌ایم تا از ابیات دیگر متمایز باشد.

در ضبط عنوان‌های اصلی و فرعی در مقدمه، مقالات و حکایت‌های مخزن، از آن‌جا که این عناوین افزوده کاتبان است و تفاوت‌های بسیار با هم دارند و به لحاظ اشکالاتی که در ضبط و ترتیب بعضی عناوین دارند، اتکا به یک نسخه ممکن نبود. ضمن رعایت اختصار در عنوان‌ها و

حذف اضافات، ضبط و ترتیب در "مناجات‌ها" تا "خلوت‌ها" بر اساس نسخهٔ ایندیآفیس (اقدام نسخ) صورت گرفته است. خالی از فایده ندیدیم که در فهرست مطالب کتاب، حاصل ضبط نسخه‌ها یا گزیدهٔ آن‌ها را داخل پراتز بعد از عنوان بیاوریم تا خوانندگان محترم اجمالاً نسبت به محتوای هر مقاله یا حکایت ذهنیتی پیداکنند و بتوانند ترتیب موضوعات مطرح شده در متن را در یک نگاه اجمالی دریابند و نیز تطبیق با عناوین چاپ‌های دیگر حتی المقدور فراهم باشد.

در ضبط نسخه‌بدل‌ها در پاورقی، رسم‌الخط نسخه‌ها را عیناً (حتی با نقطه‌های کم و زیاد حروف و زیر و زبرشان) ضبط کرده‌ایم اما در متن بنابر رسم‌الخط رایج امروز عمل کرده‌ایم. بنابراین در نسخه‌بدل‌ها موارد زیادی به چشم می‌خورد که حروف نقطه‌دار، بی‌نقطه ضبط شده‌اند که غالباً داخل پراتز توضیح هم دارند. توضیح این نکته ضروری است که وقتی کلمه‌ای در نسخه‌های متعدد با رسم‌الخط‌های متفاوت یا نقطه‌های کم و زیاد حروف آمده، در پاورقی به لحاظ محدودیت جا، فقط رسم‌الخط و نقطه‌های اولین نسخه‌بدل را ضبط کرده‌ایم و از ضبط رسم‌الخط‌ها/نقطه‌گذاری‌های متفاوت آن کلمه در دیگر نسخ خودداری کرده‌ایم.

در ضبط برخی کلمات، تغییرات رسم‌الخطی به شرح زیر در متن اعمال شده است:
 کلماتی از قبیل «آنچ/آنچ/انچ/انچ، اینچ/اینچ، آنک، اینک، جونک/چونک» به «آن‌چه، آن‌که، این‌چه، این‌که، چون‌که» تبدیل شده است مگر در مواردی که تغییر رسم‌الخط سبب اختلال وزن می‌شده است.

«کی» به معنای که، در متن همه جا به «که» تبدیل شده است.

صورت‌های متفاوت ضبط همزه «ء» و «ی» که در مشخصات رسم‌الخط نسخه‌ها نیز آمده است صرفاً در نسخه‌بدل‌ها (پاورقی) ضبط شده و در متن به رسم‌الخط رایج امروز تغییر کرده است.

حرکت‌گذاری کلمات لزوماً مبتنی بر ضبط نسخه نبوده بلکه به تشخیص مصححان صورت گرفته است.

در پیوسته یا جدانویسی کلمات نیز به ضبط نسخه‌ها پایبند نبوده‌ایم و بنابر رسم‌الخط رایج و در مواردی رسم‌الخطی که مناسب‌تر تشخیص داده‌ایم عمل کرده‌ایم.